

FILOSOFINS TON
(Kolumn ÅU 26.4.01)

Lars Hertzberg

Filosofernas böcker återfinns sällan på bästsäljarlistorna, men det oaktat finns det filosofer som åtnjuter en viss popularitet. En del blir plötsligt "i ropet", andra intar en mera varaktig ställning i det allmänna medvetandet. En viktig faktor är deras förmåga att tala till ungdomen. De flesta har en filosofisk period i de övre tonåren, hos vissa försvinner engagemanget snabbt, hos några få fördjupas det och blir till ett livslångt intresse för ämnet. Ungdomar i "filosofiåldern" utgör, skulle jag tro, den viktigaste marknaden för filosofiska idéer, och filosofernas popularitet avspeglar deras förmåga att fånga upp olika sidor av de ungas engagemang.

Dansken Søren Kierkegaard (1813-55) hör till dem som behållit en varaktig popularitetsposition. Han är också i mitt tycke en av de djupaste och mest originella tänkarna genom tiderna. Att han samtidigt är populär är kanske något av ett sammanträffande – jag tror att många av hans yngre läsare i någon mån fascinerats av de olika poser han illustrerar (t ex den estetiska människan i "Antingen – Eller") snarare än av hans eget kristna engagemang.

Under 1960- och 1970-talet var det marxistiska tänkare som var tongivande, t ex tyskarna Jürgen Habermas och Herbert Marcuse. Sedan kom fransmännen, Michel Foucault med sina omtolkningar av västerlandets idéhistoria, Jacques Derrida med sitt ifrågasättande av tolkningens möjlighet, m fl.

Man brukar skilja mellan en analytisk-anglosachsisk och en kontinental (tysk-fransk) tradition inom den västerländska filosofin, och det är främst de kontinentala filosoferna som drar till sig ungdomens intresse. Att det finns djupa klyftor mellan olika filosofiska synsätt kan inte förnekas. Det är kanske inte så mycket en fråga om olika uppfattningar i samma frågor, som en olikhet i synen på vad slags verksamhet filosofi är. Bilden av en tudelning är i varje fall olycklig framför allt därför att den tenderar att osynliggöra de talrika filosofer som inte passar in i någotdera lägret. Till dem hör t ex österrikaren Ludwig Wittgenstein (från vars död det i morgon förflutit 50 år) som på många sätt har påverkat den analytiska traditionen, men som analytiska filosofer idag gör sitt bästa att

glömma bort eftersom han på djupet ifrågasatte vissa av de förutsättningar som tas för givna inom den analytiska traditionen. Ett annat exempel är fransyskan Simone Weil (1909-43), en djup och självständig tänkare, som emellertid inte passade in i den salongsklyftiga franska filosofimiljön. (Många har troligen också skrämmts bort av bilden av Weil som en katolsk mystiker, en följd av att katolska tänkare försökt lägga beslag på hennes filosofi. Hon var uppvuxen i en judisk familj och hon anslöt sig i själva verket aldrig till katolicismen.)

*

Till klichébilden av de två traditionerna hör föreställningen att kontinentala filosofer sysslar med de djupa och allvarliga livsfrågorna, medan anglosachsiska filosofer ägnar sig åt pedantiska petitesseer. Exempel på det senare finns förstås, men jag tror att hemligheten bakom en del kontinentala tänkares popularitet står att finna på ett annat plan. Det har, skulle jag vilja säga, framför allt att göra med tonläget i deras skrifter. De populäraste tänkarna har ofta vissa rentav pubertala drag som går hem hos många unga människor. Det gäller att träffa den rätta blandningen av optimism (i fråga om den egna förmågan) och pessimism (i fråga om människor i allmänhet), av bildstormande och existentiell ångest. (En annan faktor är den bland europeiska och inte minst finländska intellektuella utbredda misstron mot anglosachsisk kultur.)

En filosof som lyckats anslå de rätta strängarna är Friedrich Nietzsche (1844-1900). Han var en lysande skribent och han gjorde många skarpa observationer. Men hans originalitet gällde framför allt kunskapsteori och psykologi. I livsfrågor hade han inte särskilt mycket att komma med. Att han i ett skede uppfattades som något slags protonazist var visserligen orättvist (skulden tillkommer delvis hans syster och svåger som ville styra arvet efter honom i önskad riktning). Men man kommer inte ifrån att de idéer om människans bestämelse som han blivit berömd för klingar skrämmande samtidigt som de kan te sig förföriska: talet om viljan till makt, om övermänniskan som skapade sig en herremoral i stället för den judiskt-kristna slavmoralen med dess tonvikt på ödmjukhet och medlidande. Det gällde att göra rent hus med det som var svagt och ömkligt, och i stället bereda utrymme för det starka och livskraftiga.

Det brukar visserligen framhållas att Nietzsche inte alls menade det som det låter. När Nietzsche tog avstånd från medlidandet, så avsåg han inte medlidande med de lidande

och förtryckta, utan med värden och kulturformer som överlevt sig själva. Och viljan till makt handlade inte om relationer mellan människor, utan framför allt om en vilja att övervinna sina egna svagheter: övermänniska var den som lyckades vända sina svagheter till en styrka. När han säger: "Går du till kvinnan? Glöm inte piskan!" så är det för att mannen, inte kvinnan, behöver piskas, har det sagts. (Däremot vet jag inte hur man ska bortförklara satsen: "Mannen är i djupet av sin själ endast ond, men kvinnan är låg.")

Nietzsche blev, kunde man säga, offer för sina egna retoriska impulser. Han behöver ett följe av uttolkare som går efter honom och sopar upp med kvasten, alltså behandlar honom just med det slags medkänsla han själv tog avstånd från. På var och en som blivit klokare av att läsa Nietzsche – och säkert är de många – går det tio som blivit dummare. Tyvärr kan man inte värja sig för tanken att det just är de fördummande dragen som grundmurat hans popularitet.

*

En annan filosof som fångat med sin ton är fransmannen Jean-Paul Sartre (1904-80), som blivit känd inte bara för sina filosofiska skrifter, utan också för skönlitterära arbeten. Han formulerade onekligen en del viktiga insikter (även om han lånat några av sina mest betydande idéer från Hegel och Kierkegaard). Men han hade också en omisskännlig "teenage appeal".

Här möter vi filosofen med cigarett i mungipan, trenchcoat och filthatten nerdragen i pannan. Ett av Sartres mest berömda exempel gäller ynglingen som ska träffa ett val mellan att ansluta sig till motståndsrörelsen (under den tyska ockupationen) och ta hand om sin mor. Det är något romantiskt i idén om att vår tillvaro i betydande utsträckning formas genom sådana dramatiska valsituationer. Här vill jag inte gå in på frågan hur man kan förstå själva idén om ett radikalt val. De svåraste utmaningar vi ställs inför under vårt liv har i varje fall en betydligt mera prosaisk karaktär. Som Tjechov sade (fritt ur minnet): "Vilken dumbom som helst kan dö för en sak, att leva för en sak år ut och år in, det kräver karaktär."

(Det fanns också något pubertalt i Sartres svar på frågan varför han inte skaffat sig barn: "Sådant lämnar jag till människor som har mindre viktiga uppgifter i tillvaron.")

*

Vad jag vill få sagt är inte att man inte ska läsa Nietzsche och Sartre om man så vill. Mitt budskap gäller snarare disproportionen mellan den uppmärksamhet de blivit föremål för, och vad de, i jämförelse med andra filosofer, haft att komma med. Låt mig nämna bara ett bland många exempel på bortglömda tänkare: den turkiskfödda filosofen _Ilham Dilman_, verksam i Wales, har i ett stort antal böcker behandlat frågor om människans existens, kärlekens natur, moralens psykologi, _Dostojevskij_ och _Freud_ mm. Men han har knappast blivit uppmärksammas utanför det akademiska samfundet. Som stilist är han inte jämförbar med en Nietzsche eller Sartre (han är också betydligt mera lättläst än de), men framför allt saknar han den tonårsmässiga "nojighet" i tonen som tycks vara ett villkor för filosofisk popularitet.